

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-2-60-9>
УДК 330.14.014

Шпарик Я.Я.
аспірант кафедри теоретичної
та прикладної економіки,
Львівський торговельно-економічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЛІ ЯК ФАКТОРА ВИРОБНИЦТВА

У статті здійснено ретроспективний аналіз поглядів класиків економічної науки на поняття «державне регулювання». Автор намагається дослідити категорію «державне регулювання відтворення землі» через призму базових положень нормативної економічної науки. Показано ключові властивості державного регулювання, а також досліджено функції державного регулювання сучасної економіки. До об'єктивних причин, які визначають необхідність державного регулювання сучасної економіки, віднесено: наявність монополізму та відсутність досконалої конкуренції в окремих галузях економіки; наявність недосконалого цінового механізму, який робить збитковим виробництво певних товарів. Крім того, автором визначено, що ця необхідність також зумовлена забезпеченням стабільності і гармонійності розвитку суспільства, адаптацією до умов ринкової економіки, розв'язанням питань міжнародної співпраці.

Ключові слова: держава, державне регулювання, земля, роль держави, функції державного регулювання.

В статье осуществлен ретроспективный анализ взглядов классиков экономической науки на понятие «государственное регулирование». Автор пытается исследовать категорию «государственное регулирование воспроизводства земли» через призму базовых положений нормативной экономической науки. Показаны ключевые свойства государственного регулирования, а также исследованы функции государственного регулирования современной экономики, отнесены: наличие монополизма и отсутствие совершенной конкуренции в отдельных отраслях экономики; наличие несовершенного ценового механизма, который делает убыточным производство определенных товаров. Кроме того, автором определено, что данная необходимость также обусловлена обеспечением стабильности и гармоничности развития общества, адаптацией к условиям рыночной экономики, решением вопросов международного сотрудничества.

Ключевые слова: государство, государственное регулирование, земля, роль государства, функции государственного регулирования.

Shparyk Y.Ya. EVOLUTION OF REVIEWS ON STATE REGULATION OF LAND AS A PRODUCTION FACTOR

The retrospective analysis of the views of classics of economic science on the concept of “state regulation” is presented in the article. The author tries to explore the category of “state regulation of reproduction of land” through the prism of the basic provisions of normative economic science. As a consequence of the development of the economic doctrine of state regulation, different approaches to the understanding of both the term “state regulation” and the role of the state in processes related to the reproduction of land as a factor of production have been emphasized. Objective reasons that determine the need for state regulation of the modern economy include: the presence of monopoly and the lack of perfect competition in certain sectors of the economy; the presence of an imperfect pricing mechanism that makes the loss-making production of certain goods. In addition, it is determined by the author that this need is also conditioned by ensuring the stability and harmony of the development of society, adaptation to the conditions of a market economy, solving issues of international cooperation. The variety of approaches to understanding the essence of state regulation is discovered, which is reflected in the ultimate goal of its conduct, is revealed. However, despite the lack of a united approach to understanding the term “state regulation” connecting the point around which all scientists form their definitions is a form of implementation of the economic power of the state. The key properties of state regulation are shown, as well as the functions of state regulation of the modern economy are investigated. The key features of state regulation include: changing the behavior of economic entities in order to achieve the economic goals of the state; availability of state regulation tools that determine its mechanism; the fulfillment by the state of its functions and the rational use of limited resources.

Key words: state, state regulation, land, role of the state, functions of state regulation.

Постановка проблеми. Земля – один із найважливіших факторів виробництва, ефективне використання якого є запорукою сталого економічного розвитку країни. Обмеженість земельних ресурсів вимагає державного регулювання землі як фактора виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теорії державного регулювання землі внесли такі вчені, як: Г.І. Башнянин, В.А. Борисова, С.І. Дорогунцова, О.О. Кундицький, М.А. Лендела, А.С. Лисецький, Є.Й. Майовець, І.Р. Михасюк, О.С. Сенишин, С.В. Степаненко, А.М. Третьяк, Ю.Ю. Туниця, С.К. Харічков, М.А. Хвесик та інші.

Водночас, віддаючи належну увагу працям учених у цьому напрямі науки, слід акцентувати увагу на дослідженні витоків державного регулювання землі як фактора виробництва.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової статті є дослідження поглядів представників різних економічних шкіл на питання державного регулювання землі як фактору виробництва.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей державного регулювання відтворення землі як фактора виробництва неможливе без аналізу базових положень нормативної економічної науки. Це пояснюється тим, що теорія державного регулювання є вихідною методологічною базою для будь яких процесів, пов'язаних із державним регулюванням, в тому числі і з процесами відтворення землі як фактора виробництва. Це підтверджує і опрацювання економічної літератури, присвяченої питанням теорії і практики державного регулювання, воно є об'єктом дослідження на протязі значного періоду часу багатьма представниками економічної науки. Так представники меркантилізму необхідність державного регулювання розглядали через призму економічної політики держави, де основним було представлення інтересів торгового капіталу та вирішення питань, пов'язаних із нагромадження первісного капіталу. Джерелом багатства в їхньому уявленні були зовнішня торгівля та

сфера обігу загалом, що позначилося на значній ролі держави в регулюванні зовнішньої торгівлі і здійснення протекціоністських заходів. Накопичення грошових багатств пов'язувалося з активною діяльністю держави, яка за допомогою адміністративних методів і шляхом проведення економічної політики мала б забезпечити надходження золота і срібла в країну. З цією метою вони висунули цілу систему заходів, рекомендованих для королівської влади, яка повинна була втручатися в економічне життя, сприяти активній зовнішній торгівлі [2, с. 36].

Фізіократи основну роль держави вбачали в справедливому розподілі доданої вартості, яка створюється в сільському господарстві. Відомо, що їх девізом стали слова депутата французького парламенту Франсуа Лежандра, який в розмові з тогочасним міністром фінансів Франції сказав: «Laissez faire» («Дозвольте робити») [11, с. 28]. Ф. Кене і його послідовники за основу брали ідею універсальної гармонії, якій однаково підпорядкована і матерія, і людство. Держава не повинна заважати дії законів, що створюють природний порядок, найбільш вигідний для людського роду, що встановлює природне право всіх людей. Обов'язком держави є сприяння розумінню цих законів шляхом організації просвітницької діяльності. Вона також має дотримуватися й охороняти їх, але її спроби втручатися в складний механізм суспільного життя лише псуєть благий порядок, встановлений Богом. Уряд повинен усувати перешкоди на цьому шляху завдяки наданню повної свободи конкуренції, оскільки можливість здійснювати свої бажання в умовах «вільної і безмежної конкуренції» створює гармонію, найкращий порядок, можливий на Землі. Це стосується не тільки внутрішнього життя держави, а й до відносин з іншими країнами. Природна торгова політика – це вільна і безмежна конкуренція, що доставляє кожній нації найбільш можливу кількість покупців і продавців, щоб їм забезпечити найвигіднішу ціну в продажах і покупках. Такі погляди фізіократів на роль держави, на думку окремих дослідників, ввели абсолютно нове

розуміння її завдань і цілей. Так, К. Маркс писав: «Ця школа відкидає взагалі будь-яке втручання уряду в діяльність громадянського суспільства. Вона дозволяє державі жити тільки в періодах цього суспільства, подібно до того, як за вченням Епікура боги живуть у норах Всесвіту [11, с. 30]. Сучасні дослідники також вважають, що фізіократи були першими представниками індивідуалізму і лібералізму в економіці [8, с. 14].

Необхідність обмеження ролі держави в економічних процесах вперше була висунута представником економічного лібералізму А. Смітом у фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Відомий вчений стояв на позиції того, що ринкова система здатна до саморегулювання за допомогою «невидимої руки» – особистого інтересу, пов'язаного з отриманням прибутку. На його думку, державне регулювання мало би зводитися до функцій держави, пов'язаних національною безпекою, організацією суспільного життя та охороною прав власності. Така роль держави в суспільстві та економіці зумовлювалася тим, що держава обслуговує інтереси обмеженого кола населення. Державне регулювання Сміт пов'язує зі стимулюванням економічного зростання, з підвищенням добробуту і государя, і народу. Цей висновок ми зробили на основі аналізу його висловлювання: «Відповідно до системи природної свободи государ повинен приділяти увагу виконанню тільки трьох обов'язків: по-перше, обов'язок захищати суспільство від насильства і вторгнення з боку інших незалежних суспільств; по-друге, обов'язки охороняти, наскільки це можливо, кожного члена суспільства від несправедливості або гноблення з боку будь-якого іншого члена цього ж суспільства, або обов'язок встановити справедливе судочинство; і, по-третє, обов'язки створити і підтримувати певні державні роботи і державні установи, створення і підтримання яких виходить за межі інтересів будь-якого індивідуума чи невеликої групи індивідуумів, тому що прибуток ніколи не відшкодувала б витрати будь-якого

індивідуума чи групи індивідуумів, хоча часто для державних інтересів така прибуток може зробити набагато більше, ніж відшкодування понесених витрат» [12, с. 302].

Також на основі цієї цитати можемо стверджувати, що у визначених державних обов'язках чітко проглядається економічний складник. Особливо це стосується третього «обов'язку», який передбачає широкий діапазон урядових повноважень. Проте, на думку багатьох дослідників його вчення, дослідник не запропонував критеріїв державного інтервенціонізму, не визначив більш чітких меж «дозволеної» і небезпечної активної присутності держави в економіці з тим, щоб спрямовувати економіку в русло тих занять, тих видів діяльності, які є найбільш прерогативними і найбільш ефективними з позиції суспільства та його інтересів [6, с. 42].

Проте, систематизувавши загальні уявлення про повноваження та завдання державної влади в динамічно розвивається, Сміт наклав «табу» на будь-які спроби визначення демаркаційної лінії (межі), вихід за межі якої став би згубним для суті економічного і політичного розвитку суспільства. Усвідомлюючи масштаби державного інтервенціонізму – функція багатьох тимчасових і просторових аргументів, Сміт сформулював сповнений глибокого філософського сенсу тезу: «державі потрібно в економіці не більше, ніж потрібно» [6, с. 42].

Подальший розвиток даних поглядів призвів до появи доктрини «природної свободи», за якою заперечувалося будь-яке втручання держави в економічні процеси. Натомість основним регулятором визнавався ринок з його механізмом саморегулювання. Опоненти цієї теорії, зокрема марксистки, вбачали необхідність державного регулювання економіки шляхом запровадження принципу загальнодержавної власності на засоби виробництва, основою яких є промисловий капітал. За Марксом держава обов'язково мала регулювати промисловий капітал, оскільки «промисловий капітал – це єдиний спосіб існування капіталу, за якого функцією

капіталу є не тільки привласнення додаткової вартості, відповідно привласнення додаткового продукту, але водночас і її створення. Інші види капіталу, які з'явилися до нього, відійшли в минуле або гинуть у стані суспільного виробництва, не тільки підкоряються йому і не тільки зазнають відповідні йому зміни в механізмі своїх функцій, але і рухаються надалі вже лише на основі промислового капіталу, отже, живуть і вмирають, стоять і падають разом із цією своєю основою» [9, с. 65].

Обстоювання позицій активного втручання держави в економіку пов'язане також з ім'ям Дж. М. Кейнса та його працею «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», в якій для цих цілей пропонувалося використовувати методи фіскальної політики. Вперше сумніви щодо первісної рівноваги і тотальної ефективності «невидимої руки ринку» виникли у Дж. М. Кейнса під час великої депресії 1929–1933 рр. Саме ця масштабна криза дозволила вченому висловити думку про наявність певних внутрішніх сил, що зумовлюють збій капіталістичної економіки. На його думку, «у суспільстві, яке функціонує за постулатам класичної теорії, дійсно була б очевидна природна тенденція до оптимального використання ресурсів. Цілком можливо, що класична теорія являє собою картину того, як би ми хотіли, щоб суспільство функціонувало. Але вірити, що воно так і функціонує, означало б ігнорувати дійсні проблеми» [5, с. 33]. До цих дійсних проблем Кейнс відносить нездатність суспільства забезпечити повну зайнятість і запобігти довільному і несправедливому розподілу багатства і доходів [5, с. 359].

У своїх практичних рекомендаціях Кейнс мав намір поліпшити функціонування ринкової системи шляхом значного розширення традиційних функцій держави. Також слід зазначити, що вчений вважав за недоцільне зазіхати на створені ринковим механізмом широкі можливості для прояву приватної ініціативи.

Подальший розвиток теорії і практики державного регулювання призвів до зародження

теорії раціональних очікувань і теорії пропозиції. Основним принципом цих теорій було те, що основне завдання держави полягає в здійсненні стабільної фіскальної та грошово-кредитної політики, утримуючись при цьому від регулювання попиту. Обґрунтування того, що основним регулятором макро-економічних пропорцій є ринковий механізм, а не державне регулювання, знайшло своє відображення в школі «неокласичного синтезу». Представники цього напрямку вважали, що завдання держави має полягати у забезпеченні гарантій соціальної справедливості як єдиної взаємозалежної і взаємопов'язаної системи, а максимум уваги необхідно сконцентрувати на розв'язанні завдань, пов'язаних з ефективністю функціонування ринкового механізму.

Як наслідок розвитку економічного вчення про державне регулювання сформувалися різні підходи до розуміння як самого терміна «державне регулювання», так і ролі держави в процесах, пов'язаних з відтворенням землі як фактора виробництва.

До об'єктивних причин, які визначають необхідність державного регулювання сучасної економіки, насамперед відносять: наявність монополізму та відсутність досконалої конкуренції в окремих галузях економіки; наявність недосконалого цінового механізму, який робить збитковим виробництво певних товарів. Крім того, ця необхідність також зумовлена забезпеченням стабільності і гармонійності розвитку суспільства, адаптацією до умов ринкової економіки, розв'язанням питань міжнародної співпраці тощо [4, с. 58]. Проте слід зазначити, що необхідність втручання держави в економічне життя суспільства на різних етапах його розвитку визначалася різними потребами.

Сучасне розуміння необхідності державного регулювання ґрунтується на розумінні цього процесу різними вченими, які єдині в тому, що його необхідність зумовлюється самою сутністю держави як системи [7]. Опрацювання економічної літератури засвідчило, що більшість із них ототожнюють цей процес із комплексом основних форм і методів

впливу на певний процес чи об'єкт – сукупністю форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного виробництва (в т.ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються [3, с. 322]; окремі з державним втручанням в економічні процеси – впливом держави на відтворювальні процеси в економіці для досягнення цілей економічної політики [1, с. 4], або з системою заходів – система типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, здійснюваних правомочними державними установами і громадськими організаціями з метою стабілізації і пристосування наявної соціально-економічної системи до умов, що змінюються [13, с. 45].

Як бачимо, науковці по різному підходять до розуміння суті державного регулювання, що відображається на кінцевій меті його проведення. Проте, незважаючи на відсутність єдиного погляду на розуміння терміну «державне регулювання», об'єднавчим моментом, навколо якого всі науковці формують свої визначення, є форма реалізації економічної влади держави. На цій об'єднавчій основі та з огляду на всі відомі нам визначення можна позначити ключові властивості державного регулювання:

- 1) зміна поведінки економічних суб'єктів задля досягнення економічних цілей держави;
- 2) наявність інструментарію державного регулювання, який визначає його механізм;
- 3) виконання державою своїх функцій;
- 4) раціональне використання обмежених ресурсів.

Сутність державного регулювання ринкової економіки повною мірою можна розкрити за умови з'ясування функцій, які держава при цьому виконує. Розгляд цього питання показав, що науковців, які досліджують функції державного регулювання, умовно

можна поділити на два напрями – лібералів та дирижистів.

Ліберали стоять на позиції так званого ліберального «мінімуму» – забезпечення законності і правопорядку («функція нічного сторожа»), оборона і захист від зовнішніх загроз; макроекономічна стабільність (боротьба з інфляцією та забезпечення стійкості національної валюти). У разі виникнення необхідності – проведення реформ і формування необхідних інститутів. Надання публічних послуг (освіта та охорона здоров'я) і соціальні гарантії, забезпечення екологічної безпеки – це функції соціальної держави, ліберали погоджуються на їх мінімум, прихильники патерналізму і дирижизм – на їх збільшення. Проведення промислової (структурної) політики, попередження або усунення «провалів» ринку і державне підприємництво – це ті функції, виконання яких ліберали не вважають прерогативою держави, на відміну від прихильників політики дирижизму і патерналізму [10, с. 85].

Висновки. Аналіз підходів до розуміння функцій державного регулювання показав, що в їхній основі знаходить своє відображення різна суспільна практика і конкретні історичні умови. Так, під час ведення військових дій концентрація державної уваги в основному націлена на мобілізацію всіх наявних ресурсів, тоді як у мирний час – вирішує проблеми соціально-економічного змісту.

Загальновідомим є той факт, що за умов ринкової форми господарювання всі функції держави взаємопов'язані і здійснюють вплив на функціонування економіки. Цей вплив має як прямиий, так і опосередкований характер. Так, безпосередній вплив має економічна функція, і це, на нашу думку, зумовлено тим, що вона породжена самим відтворювальним процесом суспільного виробництва і тому виступає внутрішнім елементом відтворювання економічної системи, а опосередкованим – політичні і соціальні її компоненти.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М., Петрова К.Я., Удодова В.І. Державне регулювання економіки: навч. посібник. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. 160 с.
2. Гаращенко Н.Л. Государственное регулирование экономики: учебн. пособие. Петропавловск-Камчатский: КамчатГТУ, 2007. 166 с.
3. Економічна енциклопедія: у 3 т. / за ред. С.В. Мочерного. Київ: Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
4. Економічна теорія. Політекономія: підручник / заг. ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання-Прес, 2008. 330 с.
5. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва, 1978. 494 с.
6. Кузнецова О.П., Косьмин А.Д. Об эволюции теоретических представлений о роли государства в обществе и экономике. Проблемы современной экономики. 2013. Вып. 1. (45). С. 41–44.
7. Сенишин О.С., Горинь М.О., Кундицький О.О. Державне регулювання економіки: підручник. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2014. 334 с.
8. Кундицький О.О. Регулювання фінансової бази відтворення факторів виробництва: монографія. Львів: Тріада плюс, 2011. 552 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал: критика политической экономии. Сочинения: в 24 т. Москва: Гос. изд-во. полит. лит., 1961. Т. 2. 576 с.
10. Попова А.Л., Канавцев М.В., Нуттунен П.А. Особенности управление ресурсным потенциалом сельских территорий в условиях ВТО. Известия Международной академии аграрного образования. 2014. № 20. С. 84–87.
11. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие. Москва: Финансы и статистика, 2003. 256 с.
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
13. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики: учебник. Москва: Изд-во БЭК, 2007. 332 с.